

Posudek na disertační práci

Název: Podoby „empovermentu“ v rámci agendy antidiskriminace v oblasti vzdělávání

Autorka: Alena Felcmanová, M.A.

Studia občanského sektoru, Fakulta humanitních studií, Karlova Univerzita, Praha, 177 s.

Vedoucí práce: Mgr. Dana Moree, Dr.

Disertační práce Aleny Felcmanové se zabývá oblastí vzdělávání. Řeší otázku empowermentu aktérů při prosazování inkluze v kontextu českého školství. V rámci své práce otevírá mnohostranný dialog, který přímo, skrytě či intuitivně vedou aktéři vzdělávacího procesu, jež zastávají různé role. Dominantně se pak autorka věnuje čtyřem rolím, a to pedagogickým pracovníkům (učitelům a vedení škol), rodičům, pracovníkům NNO a úředníkům OSPOD. Jako terén si vybírá lokality, kde spolu s majoritou žijí sociálně vyloučení, resp. Romové. Činí tak proto, že chce uvažovat proces inkluze právě s ohledem na inkluzi romských žáků. Explicitně tuto skupinu definuje jako diskriminované v rámci vzdělávacího systému a českou vzdělávací politiku v jedné rovině určenou snahou odstranit nerovný přístup Romů ke vzdělání. Výklad a závěry jsou postaveny na analýze kvalitativních dat.

Teoretické ukotvení je vhodně zvolené, logicky sestavené a vnitřně provázané. Autorka pracuje s bohatou a relevantní literaturou. Bodem, kolem kterého se uvažování Alice Felcmanové obtáčí, je diskurz diskriminace. Autorka vychází z teze o sociální nespravedlnosti struktury vůči jedincům. Opírá se o koncepty Freireho (pedagogika utlačovaných) a Derman-Sparksovou (anti-bias), které uvažují o situaci útluaku jako faktu, který zakouší nejen utlačovaný, ale také utlačovatel. Takto pojaté rozumění diskriminaci otevírá autorce prostor zkoumat a promýšlet vtahy vybraných aktérů na pozadí sociální struktury, do níž jsou umístěny.

Klíčovým pojmem, který pak směřuje úvahy o diskriminaci je empowerment, tedy aspekt vztahu k struktuře, založený na schopnosti jedince (resp. skupiny) naplňovat své cíle a potřeby a rozvíjet svůj potenciál v rámci (navzdory) struktury. Empowerment a diskriminace je otázkou redistribuce moci. Proto i empowerment je vystaven otázce vyrovnání se s mocí. Zde se objevuje pro autorku důležitý koncept „power whit“, kdy moc není uplatňována vůči někomu, ale za určitým cílem. Proto kategorie moci v tomto pojetí není záležitostí reprodukce a ustanovování sociální nerovnosti, nýbrž otázkou usilování a naplňování cílů. Je otázka, jak se tento pojem vztahuje k pojmu agency či biomoc. Ukazuje se linie vývoje vědeckého diskurzu – konceptu, který přes pojmový aparát dospěje k témuž. Viz odkaz na moc prostoru s. 28.

Zajímavé je, že ve vztahu k sledovanému předmětu zájmu – tedy k problematice inkluze ve vzdělávání autorka neproblematizuje, že by vektor „power whit“ (moci k něčemu), se mohl u aktérů rozcházet. Velice by mne zajímala diskuse toho, zda a z jakého úhlu pohledu lze uvažovat všechny zavtažené jako aktéry, kteří chtějí empowerment využít k naplnění státní politiky ve vzdělávání. Předpokládám, že toto východisko autorky vyplývá ze zadání, což následně se promítá do práce s daty, popisem a jeho interpretací (viz níže).

V souvislosti s literaturou lze pak ještě zmínit, že autorka mohla pracovat s dalšími texty popisující postavení sledovaných aktérů ve vzdělávacím systému (např. Ševčíková, Doubek a kol. Levínská a kol.).

Do studie je velmi vhodně zařazena kapitola o české vzdělávací politice a inkluzi. Je propojená s koncepty vztahujícími se k diskriminaci ve vzdělávání. V poslední části autorka pracuje s koncepty kultury organizace (s. 41). Posiluje se tak vhléd do pozic sledovaných aktérů, kdy právě tak která organizace před ně klade vybrané hodnoty a ustanovuje hranice jejich moci k něčemu, resp. vytváří rámec empowermentu. Autorka do těchto pasáží zařadila i charakteristiky sledovaných škol, aby asi doložila variabilitu přístupů a strategií (s. 36). Možná by lépe tyto informace vyzněly v souvislosti s popisem lokalit a respondentů, kdy by byly navíc propojeny se zdroji, z nichž informace vycházejí (s. 36).

Z hlediska metodologie pokládám za šťastné, že autorka začala výklad popisem analýzy dat. Alena Felcmanová vyšla především z práce Schmeera. Aplikovala v mnohém jeho teoreticko-metodologický rámec. Podle něj správně designovala vlastní výzkum. S ohledem na položenou výzkumnou otázku se zaměřila na aktéry (nositele specifických rolí), kteří vzájemně interagují a vyjednávají podobu inkluze na pozadí české vzdělávací politiky. Kromě rodičů, učitelů, pracovníků NNO a úředníků OSPOD, oslovila ještě další respondenty. Tím získala poměrně širokou bázi reprezentantů aktérů, kteří se na implementaci inkluze podílejí. Tento ambiciózní rozmach má zároveň svoji odvrácenou tvář. S ohledem na realizovatelnost projektu, jednotlivé sledované role, do vzorku zahrнула jen několik zástupců dané role, někdy i jen jednoho. Jak autorka sama uvádí, bylo to dáno i malou mírou ochoty participovat na výzkumu, a to zejména ze strany rodičů. I tento poznatek by bylo možno vtáhnout ke sledovanému pojmu empowerment. V kontextu s touto mou poznámkou by pak reflexi zasloužila i volba romských rodičů. Opět není ochota spolupracovat na výzkumu oním potvrzením empowermentu na jejich straně. A tedy do jaké míry se jednalo o obvyklý postoj romských rodičů. Primárně se autorka zaměřila na situaci ve dvou městech, kde se nachází vyloučené lokality. Zároveň obě města se od sebe liší mírou segregace, resp. segregáčními a diskriminačními praktikami. Jako techniku sběru dat použila strukturované rozhovory. Zmiňuje se i o narativních rozhovorech, to však není z textu jasné, jakou měli podobu a v jaké části strukturovaného rozhovoru pro ně bylo místo. V rámci obhajoby by se autorka mohla k otázce vyslovit. Strukturovanost (vycházející z promyšleného projektu výzkumu), někdy jak příznává i návodnost při rozhovorech autorku logicky vedla k tematickému kódování. Určila si v závislosti na teoretické literatuře kategorie, které sledovala a až v jejich rámci prováděla otevřené kódování (s autorkou používaným pojmem volné kódování jsem se doposud nesetkala). S ohledem na prezentovaný text je třeba přiznat, že autorka vytvořila bohatý korpus dat. Je zjevné, že rozhovory byly obsažné, s vysokou výpovědní hodnotou.

Vlastní popis a analýza dat opět vyniká svou systematickostí a strukturovaností. Autorka představuje čtyři klíčové role z hlediska cílů ve vzdělávání, zkušenosti s diskriminací, vztahem k agendě inkluzivního vzdělávání, vztahy s ostatními aktéry a síly vyjednávat. Vše graduje v závěrečné pasáži, kdy autorka nejen formuluje faktory přispívající k empowermentu, ale také vede dialog s odbornou literaturou. Obecně tušené postoje aktérů nejen validizuje, ale interpretačně je navíc propojuje s teoriemi. Tím se otevírá možnost proniknout pod povrch prvoplánových deklamací.

Přestože se jedná o vyvážený a hodnotný text, dovolím si komentovat způsoby uvažování a argumentace autorky, resp. nabídnout další pohledy na zkoumaný problém.

Jak jsem uvedla výše, oceňuji (čtu) text z hlediska toho, jak jednotlivé role aktérů vyjednávají povahu či implementaci inkluze v reálných kontextech vzdělávacího systému ČR. Zajímavá je proto v konstrukci dat situovanost aktérů. Rozhodně by stálo za metodologickou úvahu, jak v kontextu výzkumu respondent přijímá svoji roli rodiče x ředitele x pracovníka NNO x úředníka OSPOD, odfiltrává jiné role, které zastává (i ve vztahu k inkluzi) a produkuje řeč ve vztahu k očekávání výzkumníka. Bylo by proto výzkumně zajímavé, prolamovat tuto „rolovost“ a natáčet výzkum tak, aby zazněli i další hlasy či identity respondenta. Pak by bylo ještě více potvrzena teze, že každá role

zapojená do procesu vyjednávání inkluze v oblasti vzdělávání, má svoje místo a jinak nastavuje empowerment. Ostatně autorka sama popisuje jistou synkrezi rolí na s. 88, když hovoří o poučeném rodiči.

Autorka k datům na řadě míst přistupuje jako k objektivním informacím. V těchto pasážích se z formulací vytrácí diskurzivní povaha sdělení, resp. jeho situovanost v roli aktéra - respondenta a kontextu výzkumu. Např. na s. 88 autorka na základě výpovědi romského otce o umístění jeho syna ve vzdělávacím systému formuluje tezi, že dětem není příjemná segregace, byť o tom data nedávají žádný důkaz. Data dokládají výhradně postoj otce. Podobně autorka interpretuje data v části o moci, kdy uvádí, že rodiče si mocní nepřipadají, ale škola jim značnou moc přiznává. Podobně zajímavé jsou obavy škol z vlivu NNO. Oba případy jsou interpretovány jako moc rodičů a NNO. Není to tedy spíše aspekt bezmoci? Nestálo by tedy za to ještě více ve vztahu k datům promýšlet otázku empowermentu v tom smyslu, že je ustanovován nejen aktivním a uvědomělým jednáním jedince ale také posilován přístupem, předjímáním a očekáváním druhých (je zmíněno sice v závěrech/ více respektu a důvěry/, které jsou ale již obecné).

Pohled autorky je chvílemi úzce zaměřen na téma diskriminace, čemuž někdy až příliš podřizuje text. Tím ho možná zužuje na úkor transparentnosti dat. Autorka popisuje a interpretuje postoje, které jsou v rozporu s inkluzí či respektem vůči jinakosti. Pro čtenáře by ale jistě bylo zajímavé, v jakých pojmech se mluví o inkluzi a toleranci a jaké obsahy s nimi spojují, jak o respondenti přemýšlejí, co to pro ně vlastně je. Např. formulace na s. 82 „*postojově u nich jednoznačně převažuje podpora inkluzivního vzdělávání*“ by si rozhodně zasloužila oporu v datech. Navíc deklarované proinkluzivní postoje učitelů pro čtenáře zanikají v následujících dvou a půl stránkách soupisu výhrad proti inkluzi. Jistá míra úsečnosti v otázkách, které autorka pokládá za zjevné, je přítomna i na dalších místech.

Pro kvalitativní výzkum je pak překvapivá tendence kvantifikovat odpovědi, což je problematické i k vysoce heterogennímu malému vzorku. Možná, že nebylo nutné pomáhat čtenáři grafy, ale spíše se zaměřit na odpověď, proč existuje pluralita názorů v rámci sledované role. Zajímavé by dále bylo se zamyslet nad kauzalitou postojů respondentů v dvou sledovaných městech. Z dat plyne, že transparentně segregované prostředí přispívá k oslabení empowermentu (přistupovali na segregaci, resp. ji nekomentovali). Poslední otázka, kterou bychom mohli v rámci obhajoby řešit, je vztah pojmu segregace a diskriminace. V textu vyznívá jako synonymum, přesto bych možná mohli segregaci uvažovat spíše jako pojem na diskriminaci ne nutně závislý.

Po formální stránce se práce blíží standardu. Přesto, nebo právě proto bych doporučila pečlivější korekturu textu, a to na úrovni překlepů, vyšinutí z vazby, gramatických chyb. Sympatický je soupis zkratk, byť i zde některé zkratky nejsou uvedeny (např. ELSP, LMP), ale samozřejmě v textu jsou většinou správně uvedeny ve vazbě na rozepsaný název instituce či jevu.

Předložená disertační práce řeší relevantní téma, vychází z teoretické báze na níž koncipuje vlastní badatelský záměr. Ten souvisí s tématem oboru studia. To znamená, že nejen reflektuje situaci NNO a kontexty v nichž působí, ale také formuluje doporučení, která by mohla posílit občanskou participaci nejen na úrovni občanského sektoru.

Práce splňuje náležitosti disertační práce. Navrhuji ji k obhajobě.

V Praze 8. 6. 2018

Dana Bittnerová